

بایسته‌های پژوهشی دربارهٔ صحیفه سجادیه

سید احمد سجادی *

چکیده: نگارنده در این گفتار، پس از توضیحی کوتاه دربارهٔ صحیفه سجادیه، یازده عنوان بایسته‌های پژوهشی در مورد آن بیان می‌دارد. از جمله: تهیهٔ کتابخانهٔ رقومی (دیجیتالی) صحیفه، بازخوانی دعا‌های صحیفه به زبان ادبیات روز، موضوع‌نگاری صحیفه، ترویج تلاوت صحیفه به صوت دل‌نشین با استفاده از فناوری‌های جدید، احیای ترجمه‌ها و شروح کهن صحیفه، ترجمه صحیفه به زبان‌های مختلف، شرح موضوعی صحیفه، معناشناسی واژگان صحیفه، ترویج صحیفه در میان برادران اهل سنت، یافت و احیاء روایت‌های دیگر صحیفه. توضیح مختصر و گویا دربارهٔ هریک از این عناوین، در متن مقاله آمده است.

کلید واژه‌ها: صحیفه سجادیه (کتاب)، بایسته‌های پژوهشی

کفیه
شماره ۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْأَوَّلِ بِلَا أَوَّلٍ كَانَ قَبْلَهُ، وَالْآخِرِ بِلَا آخِرٍ يَكُونُ بَعْدَهُ. الَّذِي قَصَّرَتْ عَنْ رُؤْيَيْهِ أَبْصَارُ
النَّاطِرِينَ، وَعَجَزَتْ عَنْ نَعْتِهِ أَوْهَامُ الْوَاصِفِينَ (۱)

سخن گفتن از بایسته‌های کتاب مقدّسی که بحق، به «انجیل اهل بیت علیهم‌السلام» و «زبور آل

* - پژوهشگر و مدیر مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان.

۱ - بخش‌هایی از دعای اوّل صحیفه مبارکهٔ سجادیه.

صحیفه کامله سجّادیّه که به القابی همچون «الدعاء الكامل»، «دعاء الصحیفة» و «الصحیفة الكاملة»^(۱) موسوم گشته، چشمه بی‌پایانی است که باران نیایش و مناجات را در سرتاسر عالم و تا دامنه قیامت جاری کرده و جان‌های شیفته و کام‌های تشنه انسان‌های حق طلب و معنویت خواه را به زلال تمنا، مصفاگردانده و مشام جان‌هایشان را از عطر پاک بندگی الهی و رحمت بی‌پایان لطف خداوندی انباشته است.

این کتاب، نخستین نیایش‌نامه مکتوب جهان اسلام و سومین کتاب مقدّس شیعیان است که از وجود چهارمین امام معصوم صادر گردیده، پنجمین دُرّ ولایت آن را کتابت فرموده، و ششمین کتابی است که در اسلام تألیف یافته است.

امام زین‌العابدین علیه السلام به مقتضای زمان و با بهترین و زیباترین شیوه ممکن، نیازهای فطری انسان را بیان می‌کند، خویشتن آدمی را به او می‌شناسانند و راه ارتباط و اتصال به خالق بی‌نیاز را به او می‌آموزند. بدین ترتیب انسان را در پیوندی وثیق و متین با محبوب و خالق خویش به اوج می‌رسانند و از هر چه غیر اوست بی‌نیاز می‌سازند. از سویی چگونه دعا کردن را می‌آموزند و از سوی دیگر در قالب دعا به تعلیم دین و اصول اعتقادات دینی، اخلاق و ارزش‌های انسانی، حقوق و دیگر مسائل مذهبی، فرهنگی و اجتماعی می‌پردازند.

مراجعه تاریخی به عصر و زمانه‌ای که آن حضرت در آن می‌زیسته‌اند و دعا‌های گران‌سنگ صحیفه سجّادیّه را در آن دوران القاء فرموده‌اند، به خوبی نشان می‌دهد که دین و معرفت دینی در آن دوره با خطری بزرگ و آفتی سترگ مواجه بوده است. «جمود فرهنگی» و «رکود علمی» حاصل از سیطره زیانبار بنی‌امیه بر امت اسلامی، چنان فضای تاریکی را پدید آورده بود^(۲) که تنها، یک حرکت اجتهادی فکری و اندیشگی جدید

۱- ابن شهر آشوب، صحیفه را ششمین کتاب عالم اسلام دانسته و آن را با عنوان «الصحیفة الكاملة» نام می‌برد: «...ثم الصحیفة الكاملة عن زین‌العابدین» (معالم العلماء، ص ۳۸).

۲) بنگرید به: «جهاد الامام السجّاد علیه السلام»، استاد سید محمدرضا حسینی جلالی، دارالحدیث، قم، ایران، الطبعة الاولى، ۱۴۱۸ هـ، صفحات ۵۹۶ تا ۷۱۱.

و یک جنبش علمی و فرهنگی نوپدید، می‌توانست آن فضای جامد و راکد را درهم بشکند و به بازگشایی آفاق ذهنی و فکری مسلمانان بیانجامد. بدین ترتیب در کویر حیرت‌اندیشه سوز آن دوران، این سید ساجدان و زینت عابدان، امام علی بن‌الحسین علیه السلام بود، که نقشه‌رهایی از سلطه سنگین و ظالمانه فکری و فرهنگی امویان را طراحی و با تأسیس و ایجاد مدرسه علمی، فرهنگی و دینی عظیمی، آن حرکت علمی - دینی شگفت را پایه‌گذاری فرمودند.

این چنین حرکتی و صدور چنین کتابی، همگان را بر آن داشت تا در حراست از آن بکوشند. حضرت صادق علیه السلام تلاش در راه حفظ و صیانت از صحیفه سجّادیه را از فرزند خود خواست و در هنگام تحویل صحیفه به محمد و ابراهیم از آنان پیمان گرفت که آن را از مدینه خارج نکنند، چرا که فتنه‌ها در پیش است.^(۱) زید بن علی بن‌الحسین علیه السلام نیز به فرزندش یحیی، دستور به حفظ و حراست از صحیفه را داده بود. از این رو عالمان بی‌شماری در طول تاریخ تشیع، با تبعیت از ائمه اطهار علیهم السلام و اعظام مذهب، بر حفظ و حراست و استنساخ و تکثیر نسخ صحیفه سجّادیه و همچنین دقت نظر و تأمل و شرح و تفسیر این کتاب ارزشمند، شخصاً اهتمام ورزیده‌اند.^(۲)

جای آن دارد که اندیشمندان شیعی، با نگاهی دیگر به این کتاب ارزشمند، قدم‌های بلندی در احیای مجدد آن بردارند، فرمان امام صادق علیه السلام بر حفظ و حراست از صحیفه را خطاب به خود دانند و خلأهای موجود را هر چه سریع‌تر از میان بردارند تا این کتاب از خطر انزوا و گوشه‌گیری در امان بماند، و به بوتّه فراموشی سپرده نشود. در این مسیر، پیشنهادات زیر به عنوان بایسته‌هایی در باب صحیفه سجّادیه، مطرح می‌گردد.

۱- «... فقال: لا تخرجا بهذا الصحیفه من مدینه...» (سند صحیفه).

۲- برای نمونه بنگرید: بحارالانوار، ج ۱۰۷، صص ۲۱۳ - ۲۱۱ و نیز ج ۱۰۸، ص ۱۳۲.

اندیشمندان و عالمان شیعی اذعان دارند صحیفه مکرّمه سجّادیّه در ضوء نزول قرآن کریم نشأت یافته و ذخیره‌ای عظیم و برتر از همه ارزش‌هاست و حضرت زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام آن را به امت اسلامی هدیه نموده‌اند. اما می‌بینیم صحیفه سجّادیّه، آن گونه که شاید و باید، در بین عوام مردم تا اندیشمندان جامعه و عالمان دینی، مورد توجه کافی و وافی قرار نگرفته است. به طور نمونه می‌توان گفت:

مراسم بسیار کمی یافت می‌شود که جهت زمزمه دعاها و یا یک دعای صحیفه، برپا شده باشد، در حالی که مراسم دعای ندبه، کمیل و دیگر ادعیه، بحمدالله بسیار فراوان و پر رونق برگزار می‌گردد.

در هیچ یک از کتاب‌های درسی دانش‌آموزان، درسی پیرامون معرفی صحیفه سجّادیّه وجود ندارد. در دانشگاه‌ها نیز حتی در رشته معارف، بحث جامعی پیرامون صحیفه سجّادیّه صورت نمی‌گیرد، در حالی که بسیاری از کتاب‌هایی که مورد نیاز و توجه دانش‌آموزان قرار نگرفته و حتی نسخه‌ای از آن را ندیده‌اند، معرفی و تجلیل می‌شود.

در حوزه‌های علمیّه، جای آن دارد این کتاب مقدّس به عنوان متن درسی قرار گیرد، طلاب علوم دینی به یادگیری آن و پرداختن به شرح و ترجمه آن اهتمام ورزند و از غنای آن استفاده‌ها ببرند.

در بررسی اجمالی که از چند کتاب موضوعی حدیث به عمل آمد، ارجاعات و استنادات به صحیفه سجّادیّه، بسیار کم بود. در کتابی که ۱۷۷۰ روایت، حدیث و گفتار امام معصوم را به صورت موضوعی بیان کرده بود، فقط ۱۵ ارجاع به صحیفه وجود داشت. یعنی از یک درصد نیز کمتر. در کتاب دیگری که ۴۷۹ گفتار معصوم را بیان کرده بود، فقط ۲ بار به صحیفه مراجعه کرده بود. یعنی کمتر از نیم درصد. در صورتی که در بسیاری از موضوعات، می‌توان از فرازهای صحیفه سجّادیّه نیز استفاده برد، ولی نویسندگان آن کتاب‌ها به دلیل عدم توجه به صحیفه و فقدان موضوع‌بندی جامع صحیفه، نتوانسته‌اند از آن بهره موضوعی گیرند.

پس راهی طولانی را باید برای مطرح کردن صحیفه در جامعه پیمود. از عموم مردم گرفته تا اندیشمندان جامعه باید برای نشر و ترویج این اثر باقی امام سجاد علیه السلام اهتمام کنند.

۲- تهیه کتابخانه دیجیتال صحیفه سجادیه

تحولات دهه‌های اخیر در زمینه فن آوری ارتباطات و اطلاعات، از جمله تولید نرم‌افزارهای رایانه‌ای و وجود شبکه‌های داخلی (اینترانت) و شبکه بین‌المللی (اینترنت)، اطلاعات و انتقال آن و جستجو در متون را در کمترین زمان و با حداقل هزینه ممکن ساخته است.

هر فرد با امکانات رایانه‌ای مناسب، به اطلاعات مورد نیاز خود دست می‌یابد، می‌تواند در رایانه خود صاحب هزاران کتاب و در شبکه‌های جهانی هزاران کتاب دیگر را جستجو کند و به کتابخانه خود بیفزاید.

در این میان، تولیدکنندگان متون دیجیتالی به رقابتی تنگاتنگ با کتابخانه‌ها و ناشران سنتی برخاسته‌اند. رایانه‌های شخصی، لوح‌های فشرده، اینترنت، وب و همه زمینه‌های علمی که برای اشاعه اطلاعات، ارزشی قائل بودند، به یاری این جریان شتافته‌اند.

امروزه تولیدکنندگان نرم‌افزار، می‌توانند صدها و هزاران کتاب را در لوح‌های فشرده جای دهند، امکانات پژوهشی و سیعی را برای آن طراحی کنند و با کمترین هزینه به تمامی جهان ارسال دارند. تولیدکنندگان نرم‌افزارهای تحقیقاتی شیعی نیز با تولید نرم‌افزارهای غنی در وادی کتابخانه‌های دیجیتال، همچون جامع التفاسیر شیعه، نورالانوار، نور (۲)، دانشنامه جامع نهج البلاغه، ریحانه، باب‌العلم، معجم فقهی و... قدم‌های بلندی را در زمینه اطلاع‌رسانی متون دینی و شیعی برداشته‌اند. ولی جای دانشنامه جامع صحیفه سجادیه همچنان خالی است.^(۱)

۱- بحمدالله مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۲ تاکنون به تحقیق در زمینه تولید نرم‌افزار دانشنامه جامع صحیفه سجادیه اشتغال دارد. این نرم‌افزار - که کلیه ترجمه‌ها و شرح‌های صحیفه

در کنار نرم‌افزار، بایستی این کتاب ارزشمند را در شبکه‌های جهانی نیز بشناسانیم. اینترنت محیطی است که همه روزه بر تعداد کاربران آن اضافه می‌شود، به طوری که تعداد کاربران ایرانی از رقم ۲۰۰/۰۰۰ نفر در سال ۱۳۷۹ به تعداد ۶/۷۵۰/۰۰۰ نفر در سه ماهه اول سال ۱۳۸۴ رسیده و ۱۳۷ برابر افزایش یافته است.^(۱) صفحات سایت‌ها نیز بیشترین بازدید کنندگان را دارند، به گونه‌ای که بر اساس آمار، بعضی از صفحات سایت‌های فارسی، در هر روز بیش از ۱۰/۰۰۰ بازدید کننده دارد. متأسفانه در اینترنت به جز متن صحیفه و شرحی از استاد حسن ممدوحی و صوت بعضی از ادعیه صحیفه، هیچ اثر دیگری از صحیفه سجّادیه وجود ندارد.

جای آن دارد با راه‌اندازی سایت‌ها و پایگاه‌های اینترنتی که اختصاص به مطرح نمودن صحیفه سجّادیه در شبکه‌های جهانی به زبان‌های مختلف جهان دارد، نوای دلنشین و کلمات بلند و معارف والای آن را به گوش همگان برسانیم و عالم اسلام و بلکه جهان فرورفته در منجلاب شهوات را با این کلام وحی آشنا سازیم.

در این میان، وبلاگ‌ها^(۲) و تالارهای گفتگو نیز نبایستی از نظر دور بمانند. کشور ایران دارای مقام سوم وبلاگ‌نویسی و فارسی دومین زبان وبلاگ‌نویسی در سطح دنیاست و تعداد جوانانی که از وبلاگ استفاده می‌برند و در تالارهای گفتگو شرکت می‌کنند، بسیار زیاد است. چرا ما معارف دینی و صحیفه مبارکه سجّادیه را از این طریق به آگاهی دیگران نرسانیم؟

سجّادیه و موضوع‌نگاری آن و... را در بردارد - انشاءالله تا پایان سال ۱۳۸۴ به تولید نهایی می‌رسد.

- ۱- کتاب وضعیت فناوری اطلاعات و ارتباطات در ایران، ناشر: دبیرخانه شورای عالی اطلاع‌رسانی، ص ۲۰.
- ۲- وبلاگ، محیطی است تحت شبکه‌های جهانی که به کاربر امکان انتشار ایده‌ها، افکار و دیدگاه‌های خود، همانند یک روزنامه‌نگار و مقاله‌نویس را می‌دهد. احتیاجی نیست کاربر، یک مقاله طولانی بنویسد. بلکه یک وبلاگ‌نویس می‌تواند ذهنیات خود پیرامون مسائل مورد علاقه‌اش را ارائه کند، بدون اینکه این ایده‌ها از لحاظ دستوری یا زیبایی جمله در حدّ عالی باشد. وبلاگ‌نویس با استفاده از ابزارهای ساخت وبلاگ، بدون نیاز به صرف وقت و هزینه می‌تواند شروع به نوشتن مطلب در قالب یک سایت اختصاصی کند.

۳- بازخوانی دعاهای صحیفه، به صورت ادبیات روز

امروزه برای آشنایی نسل جوان با متون کهن ایران و جهان، از زبان روز و ادبیات جدید، استفاده‌های فراوان می‌شود. و برای معرفی و برگردان آن به زبانی ساده و انتقال مفاهیم آن و گسترش شناخت آن، مقالات و حتی کتاب‌های متعددی داریم.

در قدیم شاهنامه و مثنوی خوانی امری رایج بود، اما امروز برای ترویج آن داستان‌های حماسی و پندهای آموزنده به جوان امروز، بایستی از شیوه دیگری بهره گرفت و آن داستان‌های شیرین را در قالب ادبیات امروزی بیان کرد تا پس از آشنایی نسبی، خواننده به سراغ اصل و مرجع آن نوشتار برود، با آن آشنا گردد و بتواند از آن استفاده ببرد.

کلیسا نیز برای جذب مخاطبان خود، دست به تقطیع و بازنویسی انجیل زده و سفرها و باب‌های آن را به صورت جداگانه و با قلم و ادبیات متداول هر کشور به چاپ رسانده است.

دریغ! که مفاهیم بلند صحیفه سجّادیه و دعاهای روح‌بخش آن برای جوانان ما شناخته شده نیست، تا آنجا که وقتی سخن از این کتاب مقدّس به میان می‌آید، بسیاری از مردم و حتی برخی از پژوهشگران به این کتاب به چشم کتابی دعایی برای برآورده شدن حاجات می‌نگرند. باید برای شناساندن این کتاب ارزشمند، با قلم روز و ادبیات آشنا با مردم، قدم‌هایی برداشته شود تا پس از آشنایی اجمالی، مخاطبان را به سوی آشنایی هرچه بیشتر بکشانیم.

باید در کتاب‌هایی با حجم پایین و در قطع‌های کوچک، نکته‌هایی از فرازهای بعضی از دعاهای صحیفه ذکر شود و در اختیار همگان قرار گیرد و بر اساس آن‌ها داستان و قطعات ادبی نوشته شود.

۴- موضوع نگاری صحیفه سجّادیه

نخستین فهرست‌نگاری در متون مقدّس اسلامی، بر روی قرآن صورت پذیرفت. فهرست‌های موضوعی قرآن به نام‌های تفصیل الآیات، طبقات الآیات، تبویب الآی،

کشف المطالب و فهرست المطالب نامیده می‌شوند.

فرهنگ موضوعی قرآن سابقه کهنی ندارد، چرا که گذشتگان برای موضوع‌یابی به ذهن خود رجوع می‌کردند، چون یا تمامی آیات و یا اکثر آن را حفظ بودند.

تفصیل الآیات نوشته ژول لایوم (متوفی ۱۸۷۶ میلادی) نویسنده فرانسوی، نخستین فهرست موضوعی قرآن کریم با ۳۵۰ موضوع است. پس از وی، محمد فؤاد عبدالباقی - که فهرست‌نگاری مجموعه حدیثی به نام مفتاح کنوز السنة و کتاب المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم را در کارنامه تحقیقاتی خود دارد - ۱۰۰ موضوع به آن افزود و به زبان عربی ترجمه کرد. در سال ۱۳۱۳ هـ. ق این کتاب با ترجمه فارسی توسط اعتماد السلطنه بازسازی شد و به کشف المطالب معروف شد. پس از آن چندین نفر دیگر به شکل‌های گوناگون و با تغییراتی به چاپ آن پرداختند. در سال‌های اخیر، چند فهرست موضوعی قرآن به نام‌های: «فرهنگ موضوعی قرآن مجید» تدوین کامران فانی و بهاء‌الدین خرمشاهی و «فروغ بی‌پایان» تدوین عبدالمجید معادینخواه و... در موضوع‌بندی قرآن کریم به چاپ رسیده است.

در نهج البلاغه نیز موضوع‌نگاری جدی صورت نگرفته بود که بحمدالله در سال‌های اخیر، شاهد موضوع‌نگاری‌های گونه‌گون برای این کتاب ارزشمند بوده‌ایم، از جمله: «تصنیف نهج البلاغه» تدوین لیب بیضون، «خورشید بی‌غروب نهج البلاغه» تدوین عبدالمجید معادینخواه و «فرهنگ موضوعات کلی نهج البلاغه» نوشته محمد دشتی. در صحیفه نیز موضوع‌نگاری در ابتدای مسیر می‌باشد. کتاب «الدلیل الی موضوعات الصحیفه السجّادیّه» که توسط محمد حسین مظفر نگارش یافته و منتشر شده، ابتدایی‌ترین موضوع‌نگاری و در عین حال دقیق می‌باشد.

مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیّه اصفهان، چندین سال است، با استفاده از پژوهشگران خود، اقدام به فهرست‌نگاری و موضوع‌یابی صحیفه نموده که به زودی در چند مجلد به چاپ خواهد رسید.

ولی این به معنای پایان کار نیست. محققان و دانشمندان اسلامی در جهت موضوع‌نگاری دقیق صحیفه، باید گام‌های مؤثری بردارند.

۵- تلاوت و صوت دلنشین صحیفه سجّادیه

امروزه با پیشرفتی که دستگاه‌های صوتی داشته‌اند، انواع صوت‌ها با کیفیت بالا در حجم بسیار کم، در دسترس همگان قرار دارد. دستگاه‌های MP3 توانسته با سرعت جای ضبط صوت‌های قبلی را پر کند. نوارهای کاست کم‌کم جای خود را به CDها می‌دهند.

ابزار دیگر، MP3 PLAYER است که با حجمی بسیار ناچیز، می‌تواند ده‌ها ساعت صوت را در خود جای دهد و همیشه همراه کاربر باشد.

تولیدکنندگان صوت‌ها و نواهای مذهبی از این تکنولوژی استفاده‌ها بردند و هم‌اکنون شاهد صدها ترتیل کامل قرآن در سایت‌ها هستیم^(۱) در کشور ما نیز، علاوه بر ارائه ترتیل قرآن کریم توسط چندین قاری برتر کشور، توسط شورای عالی قرآن، مداحی‌ها و مرثیه‌سرایی‌ها و دعاها به صورت MP3 ارائه گردیده است. در این میان صوت صحیفه سجّادیه در سایت‌های اینترنتی ارائه گردیده، که جای آن دارد، اولاً با نواها و صوت‌های متعددی ارائه شود، ثانیاً در ترویج و همگانی کردن استفاده از آن قدم‌های بعدی را برداریم.

۶- احیای ترجمه‌ها و شرح‌های صحیفه سجّادیه

صحیفه سجّادیه از نخستین کتاب‌هایی است که در سده آغازین ظهور اسلام به بیان و بنان امام معصوم تألیف و تصنیف یافته و بدین جهت، در شمار امّهات تراث حدیثی اهل بیت عصمت قرار دارد.

عالمان دینی بر شرح و ترجمه آن اهتمام فراوانی گمارده‌اند. مرحوم علامه شیخ آقابزرگ تهرانی در کتاب «الذریعة الی تصانیف الشیعة»، ج ۱۳، ص ۳۴۵ تا ۳۵۹ به بیش از شصت شرح صحیفه سجّادیه اشاره دارد که خود دیده و یا یقین به وجود آن داشته

۱- برای نمونه رجوع کنید به سایت ISLAM WAY. COM.

متأسفانه بسیاری از آن شروح هنوز به صورت نسخه‌های محدود خطی در گوشه‌های گنجینه‌های شخصی و عمومی، کناره انزوا گزیده‌اند، که جای آن دارد احیاگران تراث شیعی در جهت احیای این آثار، بیشتر اهتمام کنند. احیای آن شروح می‌تواند در زمینه زنده نگهداشتن درون‌مایه این کتاب مقدس، اثرآفرین باشد.

۷- ترجمه صحیفه به زبان‌های مختلف

تا آن زمان که اسلام به سرزمین حجاز و بین اعراب محدود بود، نیازی به ترجمه قرآن و احادیث صادره از نبی مکرم و ائمه معصومین علیهم‌السلام به دیگر زبان‌ها احساس نمی‌شد. در آن زمان، سؤال‌های اعراب از کلمات قرآن و روایات، در حقیقت نیاز تفسیری و توضیحی بود که آن‌ها با پرسش مستقیم از پیامبر اکرم و ائمه اطهار علیهم‌السلام یا اصحاب پیامبر بر طرف می‌شد.

اما از آن زمان که مسلمانان پا را از مرزهای حجاز فراتر نهادند و ملت‌های غیر عرب به اسلام گرویدند و به تلاوت قرآن علاقه‌مند شدند، برای آشنایی آنان با قرآن و کلام پیامبر و ائمه معصومین علیهم‌السلام نیاز شدید به فهم لغت عرب و ترجمه قرآن و احادیث پدید آمد.

امروزه که اسلام از مرزهای جغرافیایی گذشته و در همه ممالک نفوذ کرده، نیاز بیشتری به ترجمه متون مقدس اسلامی احساس می‌شود.

دانشمندان زبان‌شناسی در یک گزارش، تعداد زبان‌های زنده جهان را بیش از پنج هزار زبان تخمین زده‌اند و گفته‌اند آسیا با حدود ۱۶۰۲ زبان بیشترین تعداد زبان را به

۱- حجة الاسلام و المسلمین سید محمدحسین حسینی جلالی، در مقدمه صحیفه سجّادیه (ص ۳۴-۶۶) به تنظیم سال‌شمار صحیفه پرداخته و در آن به پنجاه و سه شرح اشاره دارند. همچنین محقق گرامی آقای حسین درگاهی در کتاب «کتابنامه صحیفه سجّادیه»، و جناب آقای سید محمدحسین حکیم در کتاب «نسخه‌های خطی، شروح و ترجمه‌های صحیفه سجّادیه»، به شروح و ترجمه‌هایی اشاره کرده‌اند.

خود اختصاص داده و پس از آن آفریقا با حدود ۱۶۰۰ زبان، جزائر اقیانوس آرام حدود ۱۰۳۴ زبان، آمریکا با حدود ۸۱۲ زبان و اروپا با حدود ۵۵ زبان در رده‌های بعد قرار دارند.

بر اساس آمار سال ۱۹۹۵، قرآن به ۷۰ زبان ترجمه کامل شده، در حالی که تا سال ۱۹۸۹ کتاب انجیل به ۱۹۲۸ زبان ترجمه شده و هر ساله نیز ۲۰ تا ۳۰ زبان به ترجمه‌های موجود اضافه می‌شود.

بر این اساس، اگر سهم مسیحیان را در ترجمه کتاب مقدس، از زمان مسیح تاکنون هر ساله یک عنوان فرض کنیم، سهم مسلمانان در ترجمه قرآن به دیگر زبان‌ها، از زمان نزول قرآن تاکنون هر بیست سال یک عنوان بوده است.^(۱)

در ترجمه نهج البلاغه و وضعیت اسف بارتر است، چرا که ترجمه نهج البلاغه به دیگر زبان‌ها فقط ۹ عنوان و سهم صحیفه سجّادیه در ترجمه به زبانهای دیگر بسیار ناچیز است. هم اکنون صحیفه سجّادیه به جز زبان فارسی، تنها به زبان‌های انگلیسی، تاجیک، اردو، روسی ترجمه‌ای یگانه شده و دیگر زبانها از ترجمان صحیفه بی بهره مانده‌اند.

در جهان امروز که نیاز بشریت به مناجات عارفانه با خالق یگانه بسیار احساس می‌شود، باید با ترجمه‌های زیبا از صحیفه سجّادیه، راه مناجات و راز نیاز عارفانه را به بشریت امروز آموخت. بدین سان می‌تواند باورهای اصولی، اعتقادی را به او فراهمیم و سیمای انسان و فضائل انسانی را در قالب بی بدیل مناجات و دعا برای وی تبیین کنیم.

۸ - شرح موضوعی صحیفه سجّادیه

فایده تفسیرها و شرح‌های موضوعی را می‌توان در چند مورد دانست. اولاً ابهاماتی را که در بدو نظر در بعضی از آیات و یا فرازها به چشم می‌خورد، رفع می‌کند. ثانیاً آگاهی از شرایط و خصوصیات مختلف آن موضوع را فراهم می‌آورد و دست‌یابی به یک تفسیر و شرح جامع درباره موضوعات مطرح شده را آسان می‌سازد. ثالثاً راه دست‌یابی به

۱ - ترجمان وحی، سال ۲ شماره ۴، اسفند ۱۳۷۷ ص ۷ و ۸.

اسرار و پیام‌های تازه را هموار می‌کند.

همین خصوصیات و فوائد، مفسران را بر آن داشته تا علاوه بر تفسیر آیه به آیه، به تفسیر موضوعی قرآن روی نمایند. از پیشگامان تفسیر موضوعی می‌توان، از علامه مجلسی نام برد که در فصول بحارالانوار، آیات مربوط به آن موضوع را گردآورده و سپس دید کلی بر آن می‌افکند و در بعضی از موارد نظرات مفسران را نقل می‌کند و در تبیین آیات می‌کوشد.^(۱)

از نمونه‌های دیگر تفسیر موضوعی، نگارش آیات الاحکام توسط فقیهان و عالمان دینی^(۲) و نیز کتاب‌هایی در مورد جنبه‌های علمی قرآن یا قصص قرآن است. امروزه تفسیر موضوعی قرآن بسیار رواج یافته؛ ولی با تمام این تلاش‌ها و کوشش‌های شایان تقدیر، باید اعتراف کرد که هنوز مسأله تفسیر موضوعی قرآن در دوران طفولیت به سر می‌برد.

در نهج‌البلاغه نیز تلاش‌هایی در زمینه تفسیر موضوعی انجام شده. زیباترین کار در این زمینه تلاش علامه محمدتقی تستری با نگارش کتاب «بهبج الصباغة فی شرح نهج‌البلاغه» می‌باشد. این اثر گرانمایه که شرحی زیبا بر نهج‌البلاغه است، توانسته عبارات متفرق حضرت علی علیه السلام در یک موضوع را کنار هم نهد، و بدین ترتیب نکاتی را شرح دهد که از چشم شارحان قبلی نهج‌البلاغه، پنهان مانده است. صحیفه سجّادیه شروح فراوانی دارد. ولی هیچ یک از شارحان به صورت موضوعی، صحیفه سجّادیه را به نگارش شرح نیازموده و صحیفه سجّادیه، در اینجا نیز - مانند بسیاری از موارد - در انزوای زیسته و هیچ عالمی در زمینه شرح موضوعی صحیفه سجّادیه اثری ارائه نکرده است.

بایسته‌های پژوهشی درباره صحیفه سجّادیه

۱- برای نمونه بنگرید: بحارالانوار، ج ۶۷، صفحه‌های ۲۷ تا ۴۳. و نیز جلد ۵۸، صفحه‌های ۱۵۱ تا ۱۵۸. و نیز جلد ۲۲، صفحه‌های ۱ تا ۶۲.

۲- ظاهراً نخستین کتابی که در این زمینه تألیف شده، کتاب احکام القرآن (محمد بن صائب کلبی، ۱۶۲ هـ. ق) بوده است.

ترجمه و شرح لغات عربی در کتاب‌های قرآن، نهج البلاغه و صحیفه سجّادیه، برای کسانی که زبان مادریشان غیر عربی است، و حتی عرب‌زبانانی که از لغت فصیح عرب فاصله گرفته‌اند، بسیار کارگشا است و به آنها کمک می‌کند تا معانی دشوار را دریابند. مفسران و شارحان این سه کتاب مقدّس در کتاب‌های خود، علاوه بر توضیح متون به شرح واژگان، تعبیرها، استعاره‌ها و مجازها پرداخته‌اند. ولی پیوسته کتاب‌ها و رساله‌های جداگانه‌ای در واشکافی واژگان پیچیده و تعبیرهای دشوار آیات قرآن و حدیث، به رشته تحریر درمی‌آید.

بیشترین نگارش توضیحی کلمات، پیرامون قرآن کریم بوده و نخستین نگاشته‌ای که در توضیح کلمات قرآن به ما رسیده، منسوب به ابن عباس است. وی در پاسخ به پرسش‌های نافع بن ازرق (م ۶۵ ق) دوست واژه دشوار قرآنی را توضیح می‌دهد. هم‌اکنون بیش از ۸۵ کتاب و رساله تحت عنوان غریب القرآن در اختیار داریم. افزون بر این، با عناوینی همچون قاموس القرآن، مفردات، لسان التنزیل و...، بیش از ۲۸۵ نگاشته، پدید آمده است.^(۱)

در شرح لغات نهج البلاغه نیز کتاب‌هایی نگاشته‌اند. زیباترین آنها، کتاب مفردات نهج البلاغه اثر سید علی اکبر قرشی در دو مجلد می‌باشد. کتاب‌هایی نیز در شرح زندگانی اعلام نهج البلاغه به رشته تحریر درآمده است.

برای صحیفه سجّادیه چند کتاب ترجمه لغات نگاشته‌اند، از جمله:

۱- حلّ لغات الصحیفه السّجّادیّه. اثر محمّدباقر بن محمّد شفیع منجم (تحقیق و نشر: مؤسسه پژوهش و مطالعات عاشورا) که به توضیح بعضی از لغات و فرازهای دعا پرداخته است.

۲- فرهنگ صحیفه سجّادیه. نوشته منصور خاکسار (انتشارات نبوغ). در این کتاب به

۱- بنگرید: تفسیر غریب القرآن، زید بن علی الحسین، تحقیق محمّدجواد حسینی جلالی، قم، سال ۱۳۷۲،

بخش مقدمه، صفحه‌ی ۶۴ تا ۹۵.

ترجمه‌های متعدد از هر واژه پرداخته شده است.

۳- لغت‌نامه صحیفه سجّادیه. مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان، به ترجمه بسیاری از لغات صحیفه در ذیل هر فراز پرداخته است.

مرحوم علامه شیخ آقابزرگ تهرانی در کتاب «الذریعة الی تصانیف الشیعة» به چهار کتاب دیگر شرح لغات، اشاره کرده است.^(۱)

با توجه به کتاب‌های ترجمه لغات صحیفه سجّادیه که در دسترس است، بایستی اذعان کرد تمامی این کتاب‌ها در پی ترجمه تحت‌اللفظی بعضی از کلمات صحیفه بوده‌اند و هیچ اهمیتی به شرح واژگانی صحیفه، نداشته‌اند.

جای آن دارد به واژه‌شناسی، معناشناسی و شرح واژگان صحیفه سجّادیه پرداخته شود و با استناد به منابع دست اول و کهن، کتاب‌هایی در شرح کلمات و جملات صحیفه به صورت مستقل تدوین شود.

۱۰- ترویج صحیفه سجّادیه، در بین برادران اهل سنت

صحیفه سجّادیه به شکل خطاب به خداوند و گفتگوی نیایشی با اوست و در قالب اعلام نیازها و حاجت‌خواهی انسان از خداوند تعالی است، لیکن متن ناب دینی است که مجموعه‌ای انعکاس یافته از وحی الهی را دربر دارد. این متن در بین عوام اهل سنت و حتی اندیشمندان آنان ناشناخته مانده است.

مرحوم آیه‌الله مرعشی نجفی می‌نویسد: در سال ۱۳۵۳ هجری قمری نسخه‌ای از صحیفه سجّادیه را برای مطالعه علامه معاصر طنطاوی، صاحب تفسیر «الجواهر فی

۱- الازهار اللطيفة فی شرح مفردات الصحیفة، سید محمدرضا اعرجی حلی (الذریعة، ج ۱، ص ۵۳۵). لغات صحیفه سجّادیه، محمّد عبدالباقی (الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۵۷). حل لغات الصحیفة السجّادیة (اردو)، مولوی سید اختر حسین عظیم‌آبادی هندی (الذریعة، ج ۷، ص ۷۲). تبیان اللغة، میرزا محمّدعلی چهاردهی رشتی نجفی (الذریعة، ج ۳، ص ۳۳۳).

[ویراستار می‌افزاید: نسخه اصل کتاب تبیان اللغة در کتابخانه روضه مبارکه رضویه صلوات الله علیه موجود است. به معرفی آن در همین شماره سفینه رجوع شود.]

تفسیر القرآن»، مفتی اسکندریه فرستادم. او در برابر این هدیه عالی و ودیعه الهی از من تشکر و سپاس‌گزاری کرده بود و درباره آن، مدحی سرشار و ثنایی بسیار، بدین مضمون نوشته بود که: «سلام و رحمت و برکات خدا بر شما باد! نامه گرامی، مدتی پیش به ضمیمه کتاب صحیفه از سخنان امام زاهد اسلام، علی زین العابدین بن امام حسین شهید علیه السلام ریحانه مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم رسید. کتاب را با دست تکریم دریافت داشتم و آن را کتابی یگانه یافتم که شامل و فراگیر دانش‌ها و معارف و حکمت‌هایی است که در هیچ کتابی جز آن، یافت نمی‌شود. به راستی این از بدبختی و بداختی است که ما (عالمان اهل سنت) تا اکنون، بر این اثر گرانبها و گرانسنگ و گوهر بر جای مانده و جاویدان و پایدار از بر جای مانده‌های نبوت و خاندان پیامبر، دست نیافته‌ایم. من هرگاه این کتاب را مطالعه کردم و در مفاهیم بلند آن اندیشیدم، آن را کتابی یافتم فراتر از کلام مخلوق (آدمیان) و فروتر از کلام خالق (آفریدگار). به راستی که چه کتاب نیکویی است. خداوند شما را در برابر این پیشکش عالی، بهترین پاداش را بخشد و به نشر دانش و ارشاد، توفیق دهد. و شما را از این خدمت می‌سزد.»^(۱)

قضیه‌های متعدّد دیگری شنیده‌ایم که بعضی از بزرگان و فضلا، وقتی کتاب صحیفه سجّادیه را به عالمان و اندیشمندان دیگر فرقه‌های اسلامی اهدا نموده‌اند، آنان پس از مطالعه، جذب آن ادعیه الهی گشته‌اند. شیخ سبط ابن جوزی، پس از مطالعه و دقت نظر در صحیفه سجّادیه می‌گوید: «اگر علی زین العابدین علیه السلام و صحیفه او نبود، مسلمانان، شیوه سخن گفتن و رویارویی با خداوند و رازگویی با پروردگار خویش و عرض حاجت به بارگاه ربوبی را نمی‌دانستند، و او بود که شیوه گفتگو با آفریدگار بزرگ و شکوه بردن در سختی‌ها و گرفتاری‌ها به پیشگاه او را به ما آدمیان آموخت. بنا بر این، این بزرگوار، که خدای از او خوشنود باد - نسبت به مسلمانان تا روز رستاخیز، حقّ آموختن و آگاهاندن را دارند.»^(۲)

۱- اسرار خاموشان (شرح صحیفه سجّادیه)، محمدتقی خلجی، صفحه‌های ۱۳۷ و ۱۳۸.

۲- همان.

حال که این کتاب این‌گونه تأثیر در عالمان و عاشقانِ راز و نیاز دارد، بر ماست که این اثر ماندگارِ محمدی را - که از لسان دُرربار حضرت زین‌العابدین علیه السلام صادر گردیده - ترویج کنیم و برادران اهل سنت را نسبت به آن آگاهی دهیم.

۱۱ - یافت و احیاء روایت‌های دیگر از صحیفه سجّادیه

صحیفه کامله سجّادیه، با اسناد متصلّ توسط صدها محدّث و دانشمند اسلامی، روایت شده و اسناد و نسخه‌های متعدّدی از آن در دست می‌باشد و روایات و تعداد مشایخی که صحیفه را روایت کرده‌اند، به حدّ تواتر و تعدّد رسیده است. با توجه به منابع در دسترس، ما سه طریق از طرق اصلی روایت شده صحیفه را می‌دانیم.

۱ - طریق امیر ماجد بن الامیر جمال الدین محمد حسینی دشتکی. وی که از مشایخ قرن یازدهم است، صحیفه سجّادیه را نه از طریق متوکل از یحیی بن زید، بلکه از طریق پدران خود (که از مشایخ زیدیه بودند) از محمد بن زید از علی بن حضرت امام سجّاد علیه السلام روایت می‌کند که طریق ویژه زیدیه است. (۱)

مع الوصف نسخه‌ای از این روایت در دست نیست و شاید در بین مشایخ زیدیه وجود داشته باشد که بر محققین گران قدر است که تفحص از این روایت به عمل آورند.

۲ - طریق سید مرتضی زبیدی. وی در اواخر قرن یازدهم می‌زیسته و دعای عرفه (دعای چهل و هفتم صحیفه مشهوره) را از دو نفر (که هر دو از محمد طاهر کورانی روایت کرده‌اند) روایت می‌کند. این روایت به فرزندان حضرت امام هادی علیه السلام و در نهایت به حضرتش منتهی می‌شود و ایشان از پدرانشان تا حضرت امام باقر علیه السلام نقل صحیفه نموده‌اند. (۲)

این روایت نیز همانند روایت قبل به جز نقل زبیدی هیچ‌گونه اثری از آن در کتابها نیست و روایتی مفقوده می‌باشد.

۳ - طریق روایاتی که روایت هر یک به عمیر بن متوکل منتهی می‌شود. متوکل،

۱ - بحارالانوار ج ۱۱۰ ص ۹۵. ۲ - اتحاف السادة المتقين، سید مرتضی زبیدی، ج ۴، ص ۴۸۰.

صحیفه را از یحیی بن زید و امام صادق علیه السلام، برای فرزندش عمیر نقل می‌کند و او برای عده‌ای از راویان حدیث و صحیفه، بیان می‌کند.

در حال حاضر ما شش نفر از آنان را می‌شناسیم و به روایت آنان، صحیفه را بیان می‌کنیم. این افراد عبارتند از:

۳/۱- "احمد المطهر" که برای فرزندش "محمد بن احمد" روایت کرده و روایت او، «ابن مطهر» نام دارد.

۳/۲- "علی بن النعمان الاعلم" که روایت او به «ابن اعلم» شهرت یافته است. این روایت و روایت احمد بن المطهر علاوه بر وجود نسخه‌هایی که هر یک را بیانگر است، صحیفه مشهوره به این دو روایت منتهی می‌شود.

۳/۳- "محمد بن صالح" که برای "احمد بن عبدالله" و او برای "علی بن مالک" روایت کرده، روایت آنان به «ابن مالک» مشهور شده است. تا قبل از سال (۱۳۴۸ ه.ش) از این روایت اطلاعی در دست نبود. ولی در آن سال نسخه‌ای از این روایت در هنگام اجراء طرح توسعه حرم مطهر امام رضا علیه السلام از زیر خاک قبه مبارک استخراج گردید و هم اکنون در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. نسخه‌ای دیگر از این روایت یافت شده و در کتابخانه آیه... مرعشی وجود دارد.

۳/۴- "حسین بن اشکیب". مرحوم افندی (م حدود ۱۱۳۰ ه.ق) نسخه‌ای عتیق از آن را روایت کرده که به خط «ابن مقله» خطاط نامدار عباسی بوده^(۱) ولی تا چندی پیش محققان صحیفه پژوه، از این روایت به عنوان «جواهر یگانه مفقود العین»^(۲) یاد می‌کردند و نسخه‌ای از آن را نیافته بودند.

اما به لطف خداوند متعال، نسخه منحصر به فرد این روایت که در زمره گنجینه فاخر مخطوطات استاد معظم حضرت آیه الله حاج سید محمد علی روضاتی (دامت برکاته) قرار داشت، احیاء و برای نخستین بار به محضر تمامی شیفتگان صحیفه سجّادیه

۱- الصحیفه الثالثه، میرزا عبدالله افندی، ص ۱۱.

۲- الصحیفه السجّادیه، تحقیق سید محمد حسین جلالی، ص ۲۳.

۳/۵- روایت "ابن فضل". از این روایت هیچ اطلاعی در دسترس نبود و هیچ عالمی از آن یادی نکرده است، ولی در سفری که محقق گرامی حجة الاسلام حاج سید محمدحسین حسینی جلالی در سال ۱۳۸۱ به ترکیه داشتند، این نسخه را در کتابخانه ایاصوفیا، استانبول به شماره ۲۸۱۹ یافته و از آن عکس گرفته و برای دوستان ارسال نمودند.

۳/۶- روایت ابن حماد. این روایت را - که عالمی از شهر جبل عامل نقل می‌کند - هیچ‌یک^(۱) از مشایخ حدیث روایت نکرده و نامی از آن به میان نیاورده‌اند. البته پیش از این، همان گونه که علما، نامی از روایت ابن مالک نبرده بودند، (و حتی سخن شیخ طوسی را به تأویل می‌بردند)^(۲) و همچنین نامی نیز از روایت ابن فضل در هیچ کتابی نبرده‌اند (در حالی که این روایت وجود داشت و در کتابخانه ایاصوفیا نسخه‌ای از آن یافت شده است). از این رو، بعید نیست که این روایت نیز وجود داشته باشد و این سطور نگاشته شده توسط شیخ محمد بن احمد وجود یک روایت دیگر را بیانگر باشد، نه اجازه نقل صحیفه را. همان گونه که استاد معظم آية الله حاج سید محمد باقر موحد ابطحی در مقدمه کتاب «الصحيفة السجادية الجامعة»، روایت ابن حماد و راویان بعد از او را جزء روایات صحیفه برشمرده‌اند.^(۳)

همانگونه که توضیح داده شد، از روایات هشت گانه‌ای که ذکر شد روایت‌های ۱، ۲ و ۳/۶ به ما نرسیده و ما اطلاعی از آن نداریم. علاوه بر آن همانند روایات ۳/۵ و ۳/۳ که هیچ کس تا قبل از یافت آن، مطلبی از وجودش بیان نکرده بود، به طور حتم روایات دیگری از صحیفه سجّادیه وجود دارد که باید محققان اهل تراث در پی آن برآیند.^(۴) کشف روایات متعدد از صحیفه، ما را در یافتن دعاهاى مفقوده صحیفه یاری کرده در

۱- بحارالانوار، ج ۱۰۹، ص ۱۰۱ تا ۱۰۷.

۲- رجال شیخ طوسی، تحقیق آقای جواد قیومی، چاپ جامعه مدرسین، ص ۴۳۴.

۳- الصحیفه السجّادیه الجامعة ص ۶۹۴.

۴- توضیح کامل در مقدمه صحیفه سجّادیه روایت ابن اشکب به همراه جداول در ۵۹ صفحه ارائه شده است.

* * *

بایسته‌های یازده گانه‌ای که ذکر آن گذشت، نخستین قدم‌هایی است که باید برای معرفی «زبور آل محمد» برداشته شود. در این مسیر نباید نگارش دانشنامه‌ای جامع را جهت صحیفه سجّادیه، و راه اندازی بنیاد و پژوهشگاهی جهت تحقیق، پژوهش و ایجاد مأمنی برای محققان صحیفه پژوه را از خاطر دور کرد.

«والسلام»